

ETT FOLKVANDRINGSTIDA HUS I KUNGSBÄCK

Arkeologisk undersökning

RAÄ 466
Gävle stad
Gävle kommun
Gästrikland
2012

*Bo Ulfhielm
Katarina Eriksson*

ETT FOLKVANDRINGSTIDA HUS I KUNGSBÄCK

Arkeologisk undersökning

RAÄ 466
Gävle stad
Gävle kommun
Gästrikland
2012

Rapport 2013:07
Bo Ulfhielm
Katarina Eriksson

Länsmuseet Gävleborgs rapportserie

Rapportserien innefattar rapporter inom länsmuseets verksamhetsområden arkeologi, bebyggelsehistoria, byggnadsvård, kulturmiljövård, etnologi, konst- och kulturhistoria.

Du kan själv ladda hem rapporter i PDF format från länsmuseets hemsida eller beställa kostnadsfritt i PDF format inger.eriksson@xlm.se eller 026-65 56 42.

Rapporter (tryckt), böcker och mycket annat kan Du köpa/beställa i länsmuseets butik butik@xlm.se eller 026-65 56 35.

Utgivning och distribution:

Länsmuseet Gävleborg

Box 746, 801 28 Gävle

Tel 026-65 56 00

www.lansmuseetgavleborg.se

© Länsmuseet Gävleborg 2013

Omslagsbild: Sektionsgrävning i huset. Foto: Bo Ulfhielm.

Allmänt kartmaterial från Lantmäteriverket. Medgivande MS2010/01366.

ISSN 0281-3181

Print: Länsmuseet Gävleborg

INNEHÅLL

Åter till Kungsbäck	5
Syfte	5
Metod	5
Förmedling	6
Topografi och fornlämningsmiljö	6
Tidigare undersökningar	8
Resultat och tolkningar	9
Stolphål	10
Störhål	11
Rännor	11
Gropar	12
Färgningar	13
Fynd	13
Slagg	13
Lerklining	13
Järn	13
Datering	13
Huset	14
Paralleller	16
Gästriklands järnålder före vikingatid	17
Sammanfattning	18
Administrativa uppgifter	19
Referenser	19
Övriga källor	20
Bilaga 1. Anläggningslista	21
Bilaga 2. Fyndlista	23
Bilaga 3. Fyndfotografier	24
Bilaga 4. Sektionsritningar takbärande stolpar	25

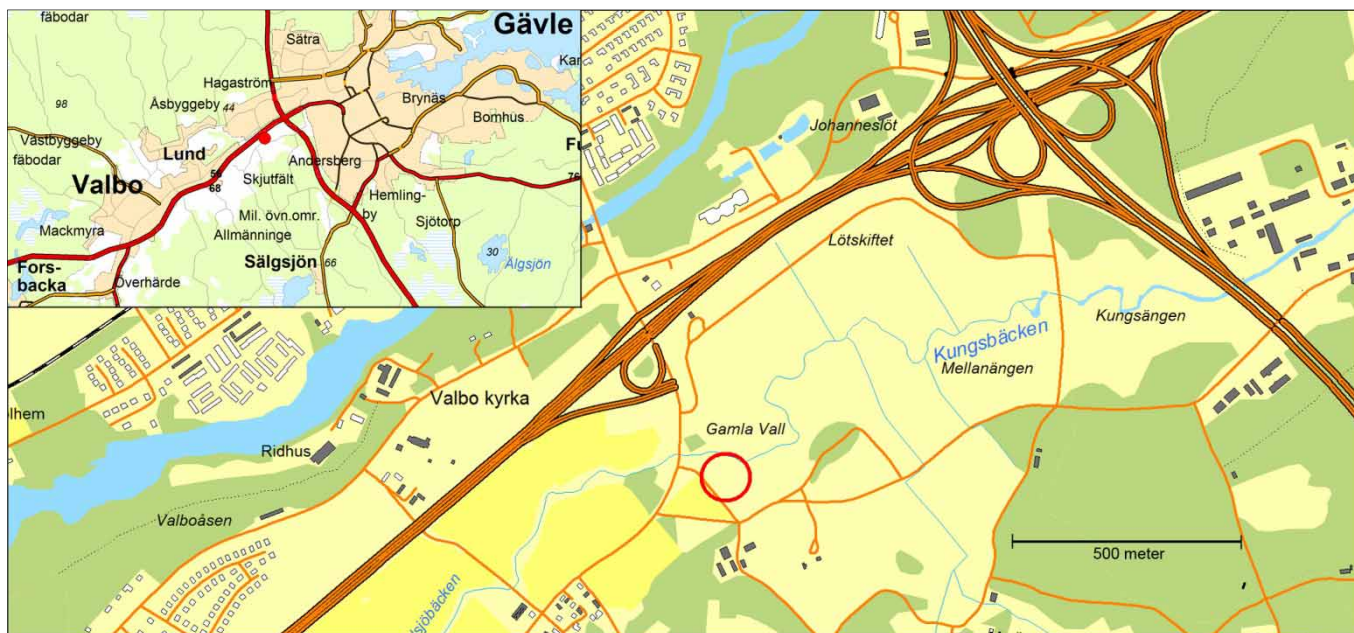

Bild 1. Översiktskarta Gävle med omnejd med undersökningsområdet inringat. Efter digitala översiktskartan.

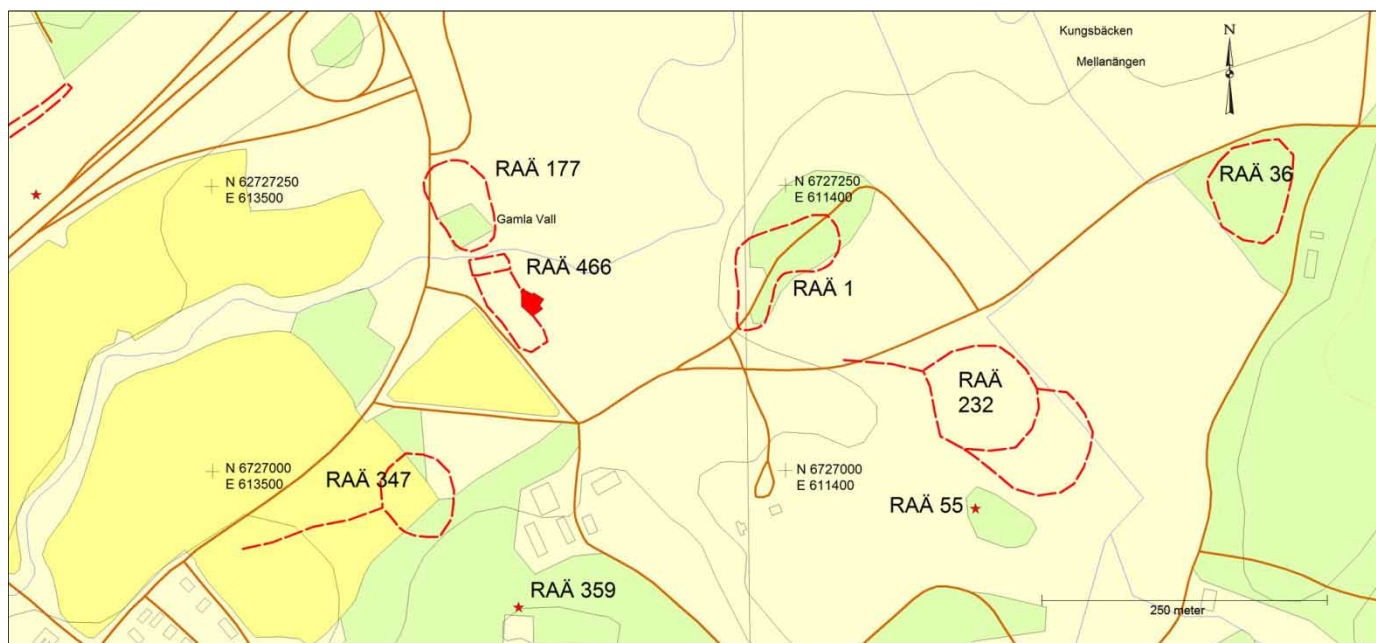

Bild 2. Översiktskarta med aktuellt schaktad yta i rött och fornlämningar markerade med streckad röd linje. Efter digitala fastighetskartan.

ÅTER TILL KUNGSBÄCK

Länsmuseet har utfört en delundersökning av en järnåldersboplats (Gävle 466) i Kungsbäck, strax väster om Gävle stad. Lämningen utgjordes av ett stolpburet hus omgivet av en ränna samt kringanläggningar. Ansvariga var Bo Ulfhielm och Katarina Eriksson, Länsmuseet Gävleborg. Undersökningen genomfördes som en seminariegrävning i kursen "Gästrikland mellan arkeologi och historia" vid Högskolan i Gävle. Nio studenter deltog i arbetet vilket genomfördes den 20–23 september 2012.

Arbetet bekostades av Gästriklandsfonden.

Huslämningen framkom vid en exploateringsundersökning år 2011, vilken skedde inför byggandet av cykelbana och ny bro över Kungsbäcken (Ulfhielm 2012). Inom den smala vägkorridoren påträffades då en järnframställningsplats, flera huslämningar samt en grav från yngre järnålder. Av det nu aktuella huset blottades två stolppar vilka förmodades tillhöra ett större hus som fortsatte utanför exploateringsområdet. Enligt en ¹⁴C-datering av ett stolphål var huset från omkring 500 e.Kr. d.v.s. folkvandringstid. Av flera orsaker var det av stort arkeologiskt intresse att fortsätta och undersöka huset i sin helhet:

- Järnålderslämningar från perioderna före vikingatiden är dåligt kända i Gästrikland, vilket bl.a. bidragit till tolkningar att landskapet koloniserades under vikingatid (se Broberg 1995:12 Baudou 1966:62). Undersökningar som kan nyansera den bilden är därför viktiga.
- På plats i Kungsbäck kan man, med tidigare undersökningar som gjorts, följa bebyggelseutvecklingen under mycket lång tid, från folkvandringstid till 1800-tal, vilket ger en potential till långtidsstudier av byggnadsskick och bebyggelseförändring som är unik i Gästrikland. Endast en handfull järnåldershus har tidigare berörts av arkeologiska åtgärder.

SYFTE

Det primära syftet med undersökningen var att avgränsa och fullständigt dokumentera den huslämning som framkom vid 2011 års undersökningar.

Ett annat syfte var att ge studenterna i högskolekursen grundläggande kunskaper i hur en arkeologisk undersökning går till och att i fält få prova på olika dokumentationsmetoder, såväl skalritning på papper som digital inmätning.

METOD

Undersökningsområdet banades av med maskin och det ca 0,4 meter tjocka matjordslagret avlägsnades. Alla framkomna anläggningar mättes in med RTK, en noggrann GPS mottagare som även tar emot korrektionsvärden från en fast basstation vilket ger centimeternoggrannhet i mätningarna.

Anläggningarna undersöktes i sektion. Materialet sållades i 4 millimeters såll. Prover för ¹⁴C-datering togs ur samtliga anläggningar som innehöll kol. Fyndmaterialet som framkom vid sektionsgrävningarna togs tillvara och registrerades på respektive anläggning. Likaså mättes de enstaka fynd som förekom löst på den undersökta ytan in med RTK. De fynd av slagg, keramik och järn som framkom i ploglagret tillvaratogs dock inte.

Då arbetet syftade till att undersöka långhuset avgränsades inte boplatsen i övrigt.

Efter undersökning har marken återställts.

*Bild 3. Undersökning av ränna och stolphål under en regnig septemberhelg.
Foto: Bo Ulfhielm.*

Förmedling

Arbetet har rapporterats på Läns museets arkeologiblogg vid tre tillfällen i anslutning till undersökningen. En pressvisning på platsen resulterade i en artikel i Gävle Dagblad den 24 september 2012.

Resultaten har presenterats vid flera föreläsningstillfällen, bl.a. vid två Rotaryluncher samt vid genealogiska föreningen i Gävles årsmöte 2013. Dessutom förbereds en populärvetenskaplig artikel om arbetena.

TOPOGRAFI OCH FORNLÄMNINGSMILJÖ

Undersökningsområdet är beläget i Valboslättens öppna odlingslandskap, strax väster om Gävle. Marken utgörs av tämligen flack sedimentmark och höjden över havet uppgår till omkring 20 meter.

Ängsmarkerna och åkrarna här har fram till regementet I 14:s nedläggning varit ett militärt övningsområde och har därför – fram till nu – klarat sig undan större exploateringar, trots det attraktiva läget nära Gävle stad.

Undersökningsområdet ligger inom fastigheten Vall, vilken har haft en central administrativ roll i bygden. Det är sannolikt inom denna ägas ursprungliga områden som kyrkan i Valbo uppförs under medeltiden, på den plats som hette Torsvallen (Eriksson 2012:46). Vid restaureringsarbeten 1955–56 fann man rester efter en absidkyrka från 1100-talet, och det är inte osannolikt att det ännu tidigare funnits en träkyrka på platsen (Karlsson och Kilström 1988:130). Här avsätts också senare mark till prästgården, vars lämningar till en del finns kvar i åkermarken på norra sidan Kungsbäcken (Gävle 175:1), (Broberg 1996:33).

Efter reformationen dras marken in till kronan och blir under lång tid en Kungsladugård, med uppgift att bidra till försörjningen av Gävle slott (Broberg 1996:10ff).

Några hundra meter öster om prästgården finns ett yngre järnåldersgravfält (Gävle 1:1) med minst 20 gravar: tre högar och 17 runda stensättningar. Ett stycke därifrån finns en ensamliggande hög (Gävle 55:1), som dock är något osäker till karaktären. Inte någon av gravarna har varit föremål för arkeologiska undersökningar.

Inom Valls ägofigur fanns förut ytterligare ett gravfält (Gävle 27:1), beläget ca 1,5 km öster om undersökningsområdet, som bestod av tre högar och en stensättning. I samband med fornminnesinventeringen 1954 undersöktes och borttogs en av gravarna. De övriga har skadats och förstörts i samband med exploatering under 1900-talet.

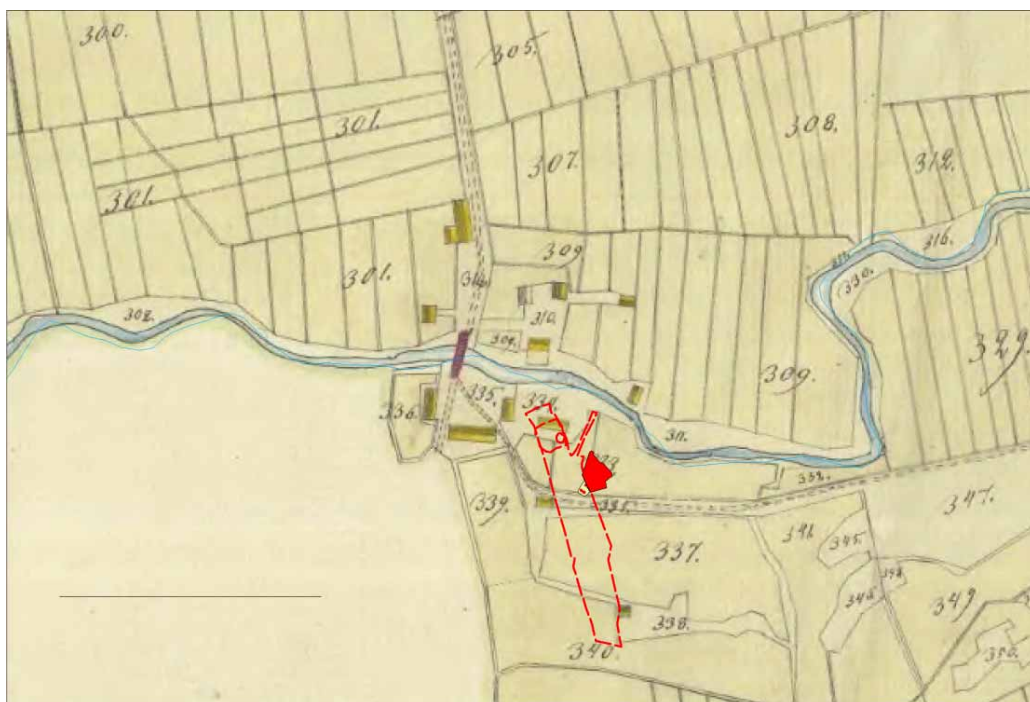

Bild 4. På 1845 års karta är bebyggelsen kring Kungsbäcken fortfarande kvar. (Lantmäteriet kartakt V54–50:5). Det nu aktuella undersökningsområdet är inlagt som en röd yta och 2011 års undersökningsområde som en streckad röd linje.

Registrerade lämningar av det lite ovanligare slaget finns på ängarna söder om bäcken. På ett flygfoto från 1930-talet noterades flera stora mystiska ringar, bara synliga från luften. Dessa har gett upphov till flera teorier och har bl.a. tolkats som en slags hägnadssystem av boskapsfällor, samtida med det intilliggande järnåldersgravfältet. Vid en fosfatkartering 1939 skall högre värden noterats innanför ringen än utanför (Tinnberg 1939:23ff). Vid en utredning år 2009 schaktades i utkanten på en av dessa, dock utan att något som kunnat förklara ringformationen påträffades (Björk, M. brevsvär 2009-08-01).

Tidigare undersökningar

I samband med en vägomläggning år 1983 undersöktes delar av Valls medeltida prästgård (Gävle 175:1) av Riksantikvarieämbetet. Man kunde då konstatera minst fyra bebyggelsefaser på platsen (Broberg 1996). Den äldsta fasen daterades med ledning av fyndmaterialet till 1200–1400 e.Kr. medan den yngsta fasen, som även kan beläggas i det historiska kartmaterialet, härrör från 1650–1900 (Broberg 1996). I fyndmaterialet i de medeltida faserna fanns en tydlig högreståndsprägel: blyplomber från importerat kläde, passglas, skrivdon och annat som skiljer platsen från andra medeltida landsbygdsgårdar. Även det osteologiska materialet avviker från samtida landbohemman. Andelen nöt och vilt som konsumerats på Valls prästgård är t.ex. betydligt högre (Broberg 1996:31 ff).

Vid sidan om bebyggelsefaserna fanns spår av äldre aktiviteter intill Kungsbäcken. Dels fanns järnslag och ett stort antal mer eller mindre utsmidda pilspetsar av medeltida typer. Denna verksamhet daterades till tiden före 1200-talet, d.v.s. före den äldsta dokumenterade bebyggelsefasen.

Slutligen framkom på södra sidan bäcken, efter vägen mot Backa by, två brandgravar utan synlig gravöverbyggnad. Fyndmaterialet utgjordes endast av järnnitar. En av gravarna ¹⁴C-daterades till äldre vikingatid, 800-talet efter Kristus.

Med ledning av gravarna, samt några föremålsfynd av vikingatida typer som påträffades inom bebyggelselämningen, drog Broberg slutsatsen att ett eller flera vikingatida gårdslägen var att söka mycket nära det aktuella undersökningsområdet.

År 2011 påträffades den vikingatida gården. Inför en flytt av bron över Kungsbäcken, för övrigt den tredje omläggningen sedan år 1900, samt nydragning av gångväg utförde Läns museet en utredning söder om Kungsbäcken. I de maskindragna schakten i åkermarken framkom boplatstrester i form av stolphål, gropar och härdar samt en järnframställningsplats (Gävle 466). En slutundersökning följde direkt på förundersökningen och det kunde då bl.a. identifieras ett vikingatida stolphus, delar av det nu aktuella folkvandringstida huset och en rad anläggningar kopplade till olika moment i järnframställningsprocessen. Som ett stratigrafiskt lock på järnframställningsplatsen låg en stensättning i vilken en ung man begravts med häst- och vapenutrustning (Ulfhielm 2012).

RESULTAT OCH TOLKNINGAR

Totalt avbanades en yta av 294 kvadratmeter, vilken innehöll 46 anläggningar i form av stenskodda stolphål, rännor, färgningar, gropar och mindre störhål. Anläggningarna framträdde i plan som mörkfärgningar mot den omgivande ljusgula sanden. Sju anläggningar som efter avbaningen mättes in i plan kunde avfärdas som matjordsrester eller naturliga färgskiftningar.

Ett sentida täckdike skar diagonalt genom undersökningsområdet. I övrigt noterades inga sentida störningar.

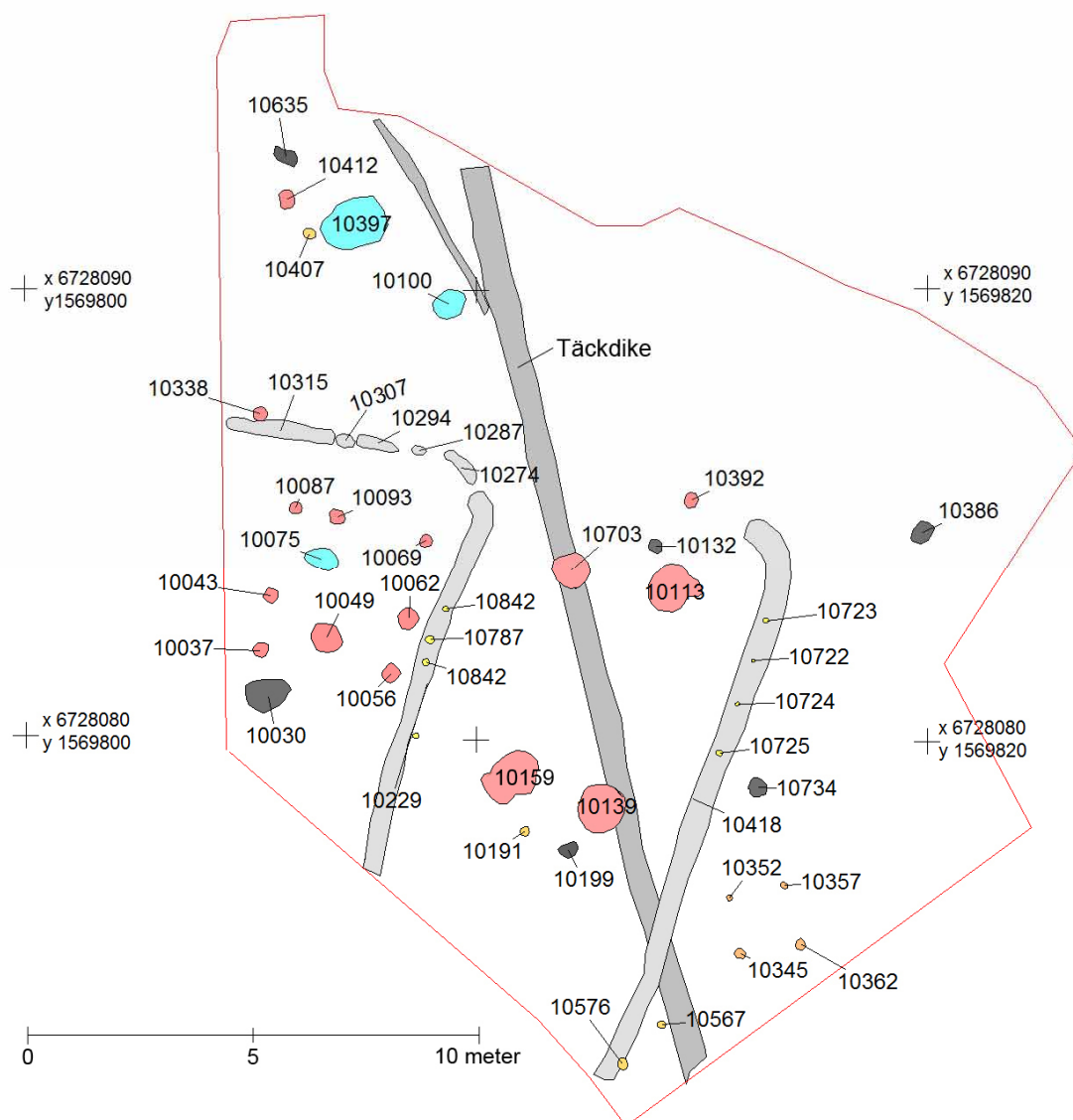

Bild 5. Schaktplan med anläggningsnummer. Rött=stolphål, Blått=grop, Gult=störhål. Mörkgrått=färgningar och Ljusgrått=ränna.

Stolphål

Av de 14 stolphål som dokumenterades ingick alla utom ett i huskonstruktioner. De kan grovt delas in i två grupper: De takbärande, vilka var 0,85–1,2 meter stora och 0,4–0,5 meter djupa samt stenskodda (se vidare nedan), samt de övriga vilka var mellan 0,25–0,5 meter i diameter och flertalet kring 0,2 meter djupa. Fyllningen i stolphålen utgjordes av matjord med inslag av kol i varierande grad. I de större stenskodda stolphålen var dock fyllningen inte lika tydlig att skilja från omgivande mark som i de mindre.

Bild 6. Stolphål 10037 i sektion. Stolphålet har inslag av kol i fyllningen och i kanten är enstaka mindre stenar som stöd. Foto Bo Ulfhielm.

Bild 7. Det takbärande stolphålet 10113 i sektion. I nederkant syns en flat röd gävlesandsten som utgjort bottenstöd. Foto Bo Ulfhielm.

Störhål

Som störhål klassificerades de stolphål som har mindre diameter än 0,25 meter. Totalt dokumenterades 16 störhål. Även här var flertalet direkt knutna till huskonstruktionen. I rännan runt huset var åtta störhål vilka framträdde i plan som runda kolfärgningar, omkring 0,1–0,2 meter i diameter. Flera av störhålen var mycket grunda – bara några centimeter. Fyra störhål i sydöstra delen bildade tillsammans en mindre kvadrat med 1,3 meter långa sidor. Möjligen är detta hörnkäppar i någon form av konstruktion. Med tanke på dimensionerna har det inte varit en byggnad, utan snarare en slags ställning.

Rännor

Efter avbaningen framträdde en ränna som följde husets riktning längs båda långsidorna och som tolkades som en väggränna. Den östra rännan gör i norr en krök in mot kortsidan, men går inte att följa runt hela huset. Längs västra sidan viker rännan inte in mot mitten av huset utan åt andra hållet. Rännan är uppdelad på sju olika sektioner som var och en fått sitt eget anläggningsnummer, men tolkas som tillhörande samma konstruktion. Bredden varierade mellan 0,3–0,6 meter. I sektion framträdde en skålformad nedgrävning 0,05–0,25 meter djup. I botten var ett mer eller mindre kraftigt kollager. Längs långsidorna i rännan dokumenterades också rader med störhål (se ovan).

Bild 8. I södra delen har rännan en skålformad profil. Foto Bo Ulfhjelm.

Bild 9. Den norra "kortsidan" av rännan under utgrävning. I botten är ett kraftigt kollager och rödbränd sand. Foto Bo Ulfhielm.

Gropar

I västra delen var tre anläggningar vilka tolkades som gropar. De var oregelbundet rundade, 0,18–0,6 meter djupa, och hade fyllning av matjord. En av anläggningarna hade kol i botten och den omgivande sanden var rödfärgad, vilket antyder att man eldat i gropen.

Bild 10. Sektion av gropen 10100 med kol i botten. Foto Bo Ulfhielm.

Färgningar

Anläggningarna i denna kategori utgörs av grunda och oregelbundna mörkfärgningar som inte kunde funktionsbestämmas, men heller inte avföras som matjordsrester eller senare störningar. De sex färgningarna var relativt jämnt utspridda över ytan och varierade i storlek mellan 0,3 meter i diameter till 0,6x0,2 meter. Djupen var 0,05 meter.

Fynd

Slagg

Spridda klumpar reduktionsslagg förekom i många av anläggningarna, och noterades även spridd på ytan samt i ploglagret. Klumparna var i snitt 2–4 centimeter stora, gråsvarta och tunga.

Från ett av de takbärande stolphålen (10139) kommer ett stycke lättare och mer glasartad slagg vilken tolkas som smideslagg.

Avståndet till järnframställningsplatsen som delundersöktes 2011 är endast 25 meter och en förklaring kan vara att merparten av slaggen är utplöjd därifrån. I anläggning 10139 förekom dock lite större mängder slagg och där kan slaggen vara avsiktligt ditlagd.

Lerklining

Flera stycken av lerklining påträffades, de förekom i stolphål och i väggrännan. Styckena var 2–5 centimeter stora och saknade tydliga pinnavtryck. Totalt framkom 11 bitar lerklining, vilket inte är ett så stort antal att man kan dra slutsatsen att väggarna i huset varit lerklinade.

Järn

Fem kraftigt korroderade järnföremål påträffades. Ett är sannolikt ett knivblad, vilket framkom i omrörda lager i rännan, medan de övriga är nitar och spikar.

Datering

Från huset har totalt fyra prover ¹⁴C-daterats, samtliga inom folkvandringstid. Tre prover överlappar varandra i perioden 450–500 e. Kr. medan ett prov är något senare. Skillnaderna ligger dock inom ramen för variationer i materialets egenålder och metodens osäkerhetsmarginal, varför inget motsäger att samtliga daterade anläggningar är samtida.

Prov nr	Anläggning, nr	Anläggning, typ	Datering BP	Kalibrerad 2 sigma
Beta-339318	10229	Ränna	1490 +/- 30	540-640 e.Kr.
Beta-339317	10159	Stolphål	1550 +/- 30	390-540 e.Kr.
Beta-339316	10139	Stolphål	1630 +/- 30	380-440 e.Kr. 450-460 480-530
Beta-318860	1064	Stolphål	1580+/-30	430-580 e.Kr.

Tabell 1. ¹⁴C-dateringar från anläggningar ingående i huset. Den nedersta dateringen (A 1064) är från 2011 års undersökning.

Huset

Med 2011 års undersökning är huset nu avgränsat. Det är ett treskeppigt långhus bestående av fyra takbärande stolppar, 18,3 meter långt från gavel till gavel. Längden på den takbärande inre konstruktionen uppgår till 14,9 meter. Bredden är totalt 7,1 meter och den sammanlagda golvytan är ca 120 kvadratmeter. Huset är orienterat i NNÖ-SSV riktning. De takbärande stolparna är stenskodda och de östligaste stolparna i bockparet har alla en flat bottensten på vilken stolpen vilat. Bredden mellan bockparen varierar mellan 1,8–2,28 meter och spannlängden mellan 4,4–5,1 meter.

Långsidornas väggar har haft rännor vari mindre störrar, vilka burit ytterväggarna, stått med 0,5–1,6 meters mellanrum. Väggarnas material har dock inte kunnat bestämmas. I väggränsen påträffades visserligen bitar av lerklining men inte i sådant antal att man kan säkert dra slutsatsen att väggarna varit lerklinade.

Utanför långhuset i nordvästra delen framkom flera stolpar. De var av mindre dimensioner än de inne i långhuset och var symmetriskt placerade i en rektangel. Till detta hör att långhusets västra ränna viker av åt ”fel” håll och omsluter de utanförliggande stolparna. En trolig förklaring är att denna del representerar någon slags tillbyggnad till grundplanen, ett annex eller en taktäckt utedel.

Blästsagg förekom i flera av stolphålen. Dock inte i sådana mängder som i det intilliggande vikingatida huset där fyllningen i några av stolphålen till största delen utgjordes av slagg. Slaggen tycks där ha ersatt stenskoningen, men kan också antas ha haft en symbolisk funktion som en slags husoffer.

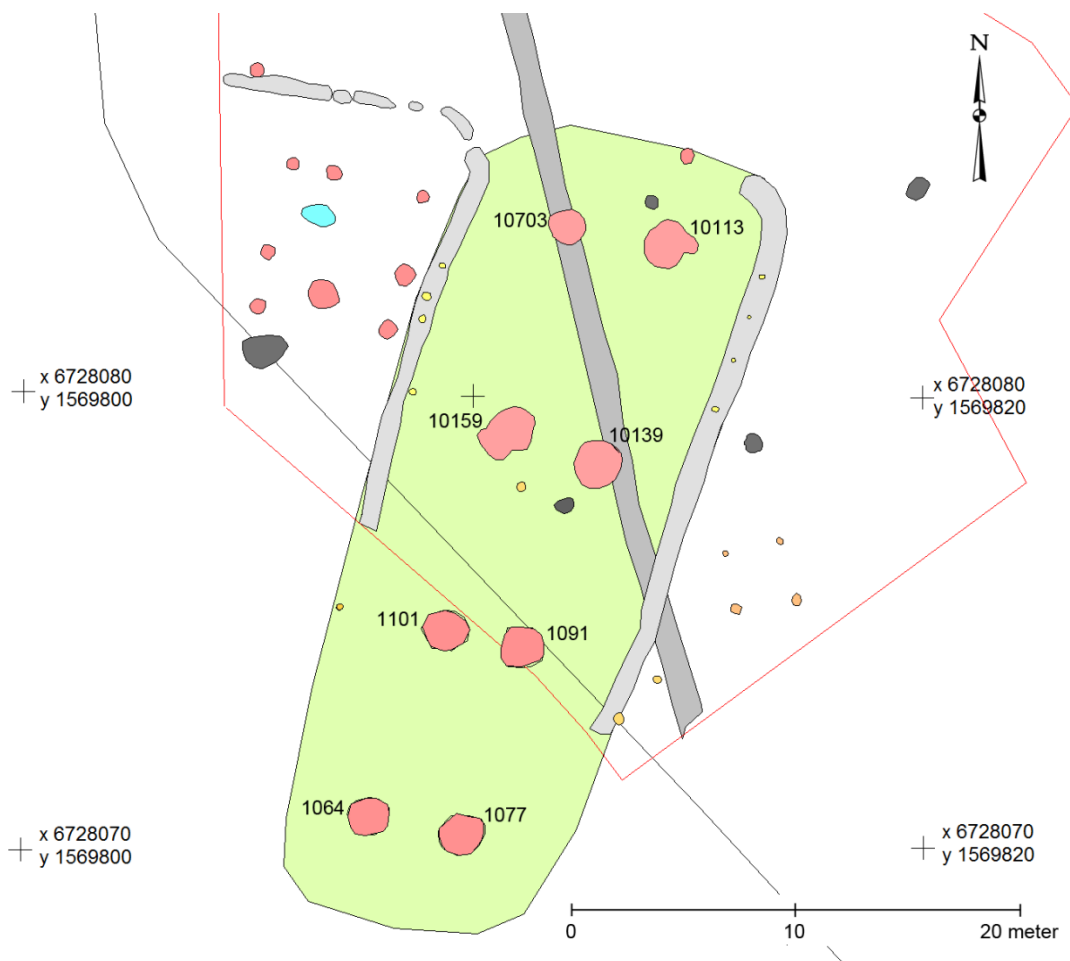

Bild 11. Plan över det folkvandringstida huset med 2011 och 2012 års undersökta anläggningar sammanlagda.

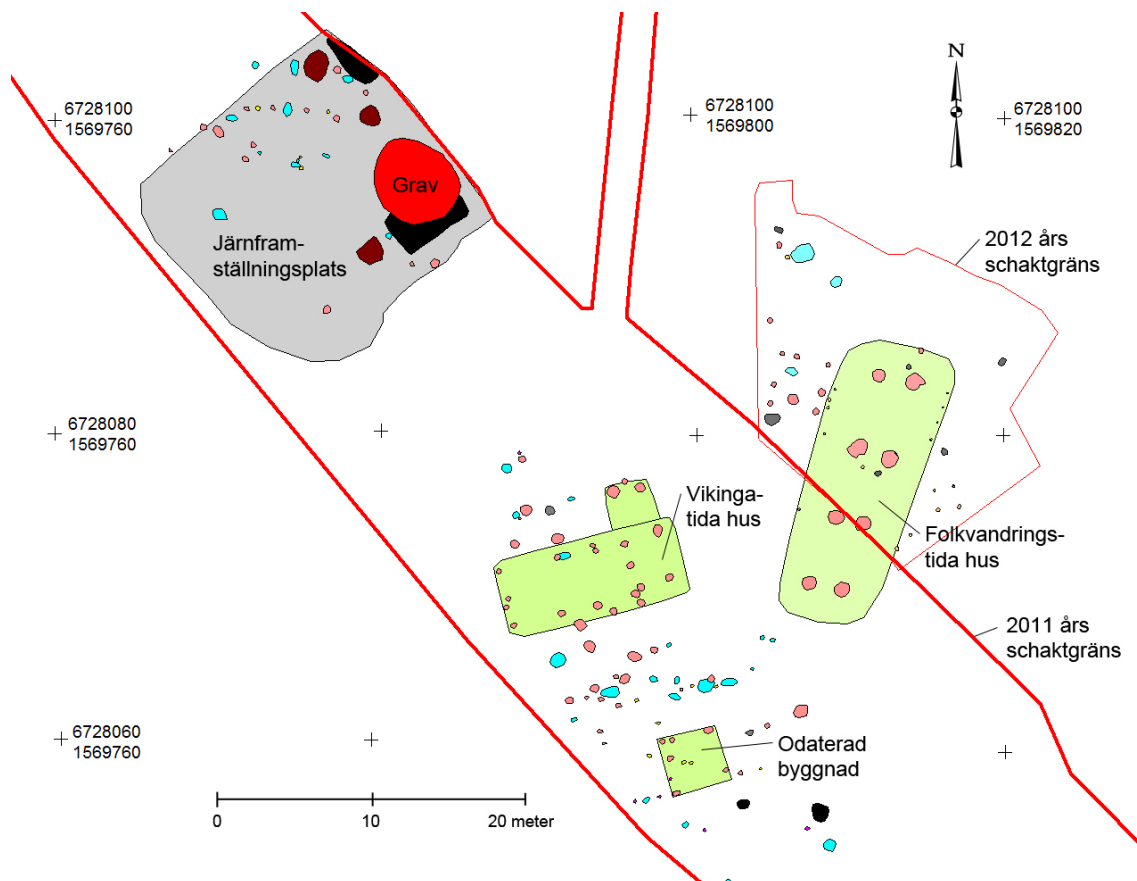

Bild 12. Situationsplan med undersökningsområden och anläggningar från 2011 och 2012 års undersökningar. Rött=stolphål, Blått=grop, Gult=störhåll Mörkgrått=färgningar. Svart= härdar och kolningsgropar, Brunt = blästugnar och Ljusgrått=ränna.

Bild 13. "Utbyggnaden" med ränna och stolphål, från nordnordost. Foto Bo Ulfhielm.

Ett mindre område med anläggningar låg 3–5 meter norr om utbyggnaden. Här var två gropar, ett stolphål och ett störhål. Det kan inte uteslutas att dessa ingår i ytterligare en huskonstruktion då ytan inte avgränsats, men de kan också vara lämningar efter andra aktiviteter. Vid 2011 års undersökning fanns söder om huslämningarna en yta med gropar, stolphål och härdar vilka inte kunde kopplas till byggnader utan tolkades som mindre hägnader, torkställningar och förvaringsgropar i anslutning till åkermarken.

Paralleller

Som tidigare nämnts är antalet järnåldershus som undersökts i Gästrikland endast en handfull och någon jämförelse till Kungsbäcks folkvandringstida hus finns inte inom landskapet. I grannlandskapen Hälsingland och Uppland har däremot en rad huslämningar från perioden undersökts och i det följande görs en kort jämförelse med dessa.

I Uppland har det senaste årtiondet ett stort antal järnåldershus undersökts. Bara i samband med undersökningarna för E4-bygget mellan Uppsala och Älvkarleby framkom mer än 100 byggnader från äldre järnålder (Wikborg och Onsten-Molander 2007:113). Nästan samtliga har påträffats i åkermark och utgörs av stolpburna konstruktioner, vanligen treskeppiga. I den äldre delen av perioden är husen oftast balanserade, d.v.s. midskeppets andel utgör ungefär hälften av husets totala bredd. Senare dominerar underbalanserade hus, som alltså har tätare mellan stolparna i bockparen (se Göthberg 2000 samt Wikborg och Onsten-Molander 2007).

Kungsbäckshuset är en typisk underbalanserad huskonstruktion, midskeppets andel av husets bredd är förhållandevis liten – knappt 30 %. Enligt den typologi som Hans Göthberg utarbetat för Mälardalens järnåldershus skulle huset klassificeras som av typen B5, d.v.s. ett underbalanserat treskeppigt hus med upp till fyra bockpar. Detta är en relativt vanligt förekommande hustyp under folkvandringstid i Uppland.

I Hälsingland har flera äldre järnåldershus undersökts, de flesta i landskapets norra del. De uppvisar en bred storleksmässig variation, men har också en rad gemensamma drag. Kännetecknande är att de är byggda på moränmark med mer eller mindre tydligt uppbyggd grund. Nästan alla omges av en ränna och liksom i Kungsbäckshuset är de vanligen 0,1–0,3 meter djupa och har en fyllning av humusblandad jord och kol (Liedgren 1992:124). Rännorna har tolkats som en dränering. Även i Uppland har rännor kring hus belagts men de är där inte alls lika vanligt förekommande. De takbärande stolpparen är i hälsingehusen nästan alltid stenskodda och sporadiskt förekommer även flata bottenstenar som i Kungsbäck.

Såväl i Uppland som i Hälsingland är gårdarnas huvudbyggnad under folkvandringstid vanligen längre än den i Kungsbäck. De har varit flerfunktionshus med stalldel, bostadsdel och förråd. Hus med upp till och med fyra bockpar har ofta klassificerats som ekonomibyggnader (se Wikborg och Onsten Molander 2007:118). Ett hus som uppvisar mycket stora likheter med Kungsbäckshuset är hus 15 på boplaten Vallby södra i Tierps socken (Häringe Frisberg och Seiler 2005). Även det har fyra takbärande stolppar med ungefär samma bockbredd, men spannlängden och husets totala längd är något kortare – totalt 15 meter mot Kungsbäckshusets 18 meter. Ytterväggen markeras av rader av ganska tätt placerade störhål liksom i Kungsbäck. Vallbyhuset tolkades som ett flerfunktionshus med en förråds- eller stalldel och en bostadsdel. I bostadsdelen fanns även en härd, vilket saknades i Kungsbäckshuset.

GÄSTRIKLANDS JÄRNÅLDER FÖRE VIKINGATID

Den äldre järnåldern i Gästrikland är på flera sätt en anonym period i det arkeologiska materialet. Det finns betydligt färre kända lämningar och fynd än från den yngre järnåldern. Detta kan bland annat ha demografiska orsaker, men beror delvis på en brist på inventeringar och dateringar. De kända lämningarna utgörs främst av gravfält och blästplatser. Fynden domineras av spadformiga ämnesjärn (Eriksson m.fl. 2008).

Inga kända husgrunder som kunnat dateras till äldre järnåldern fanns i Gästrikland innan undersökningarna utfördes i Kungsbäck. Inte heller är några spår av odlingsmark och hägnader kända. En del av förklaringen är att husen och odlingarna till stor del ligger på samma platser som dagens bybebyggelse. En annan orsak är att mycket få exploateringar med sökschakt i åkermark hittills utförts och att boplatserna därför inte hittats.

Områdena där gravfälten och bebyggelsen legat har utgjorts av skärningspunkter mellan vatten och sandiga åsar i anslutning till bördiga sedimentjordar. Dessa trakter är någorlunda jämnt geografiskt fördelade över Gästrikland, och sammanfaller i stort med yngre järnålderns bebyggelseområden. Dock förefaller det vid någon tidpunkt ha skett en omläggning inom områdena. Få gravfält med kontinuitet från äldre järnålder över till yngre järnålder är kända. Utifrån fåtaliga arkeologiska data kan man kanske föreslå att fyrahundratalet var en period för omläggning av bebyggelse och försörjning. Möjligtvis var det under folkvandringstid och vendeltid som dagens bebyggelselägen etablerades.

Hela den äldre järnåldern kännetecknas av anspråkslösa gravar med ett enkelt gravskick. Materialet uppvisar heller inte den homogena karaktär som kom att prägla den yngre järnåldern. Fr.o.m. romartid-folkvandringstid uppträder för första gången de välutrustade vapengravarna. Först under 500-talet e.Kr. börjar gravfynd förekomma regelbundet i gravarna. De äldsta kända järnålders-gravfälten i Gästrikland härrör från romersk järnålder (Hade i Hedesunda och Hamre i Österfärnebo) (Bellander 1944:14). Både traktgravfält (varav flera s.k. insjögravfält) och gårdsgravfält verkar ha förekommit under denna period. Vissa ensamliggande rösen kan eventuellt dateras till äldre järnålder. När det gäller gårdsgravfält är Hade i Hedesunda socken framträdande, med gravar, en runsten, fossil åker, ett praktfullt depåfynd samt spår av järnproduktion. Från förromersk järnålder finns ännu inga kända gravar.

Från äldre järnålder finns också en rad utmarksanknutna järnframställningsplatser, fördelade över landskapet. En omfattande järnproduktion tar fart århundradena strax före Kristi födelse. Flera lokaler har undersökts och daterats, bland dem tre ugnar vid Valsjöbäcken i Valbo och Dansarberget i Torsåker (Forenius m.fl. 2007). Undersökningarna har visat att man redan på tvåhundralet e.Kr. kunde framställa tio ton smidbart järn per år i varje enskild ugn. Detta innebär sannolikt att det var frågan om en produktion för utförsel och avyttring. En rad ämnesjärnsdepåer har påträffats i Gästrikland. Den äldsta daterade är Kråknäsjärnet, med tolv spadformiga järn från tiden kring Kristi födelse och två lappar med högkvalitativt järn från 400–500-talen e.Kr. (Eriksson 2010).

Under yngre järnålder är järnproduktionen nära knuten till gården. De flesta byar i Gästrikland har framställt järn under den perioden. De är sannolikt de ledande familjerna som har ägnat sig åt järnhanteringen. Flera undersökta och daterade gravfält i Gästrikland uppvisar slagg i vendeltida gravar. Man har sedan ägnat sig åt produktion och smide under hela perioden. Gården i Kungsbäck faller väl in i detta mönster. Dateringarna visar att produktionen av järn initieras under vendeltid, medan själva gården etablerades under folkvandringstid.

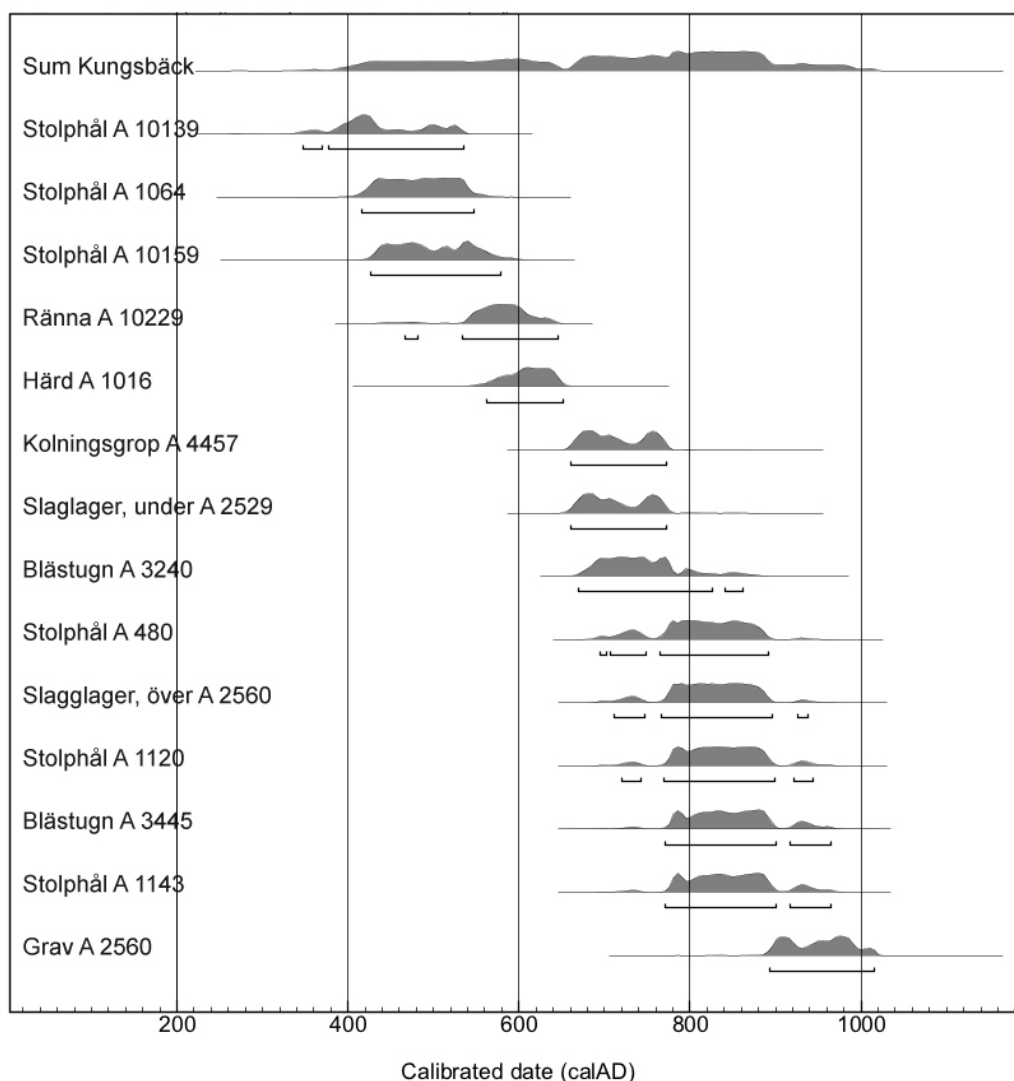

Bild 14. Sammanslagna ^{14}C -dateringar från 2011 och 2012 års undersökningar. Kalibreringarna gjorda med OxCal v4.2. (Bronk Ramsey (2013); r.5 Atmospheric data from Reimer et al (2009).)

SAMMANFATTNING

Länsmuseet Gävleborg har i samarbete med Högskolan i Gävle utfört en arkeologisk delundersökning av en järnåldersboplats i Kungsbäck, Raä 466 Gävle stad. Lämningen utgjordes av en del av ett stolpburet hus med ränna och kringanläggningar.

Ansvariga var Bo Ulfhielm och Katarina Eriksson, Länsmuseet Gävleborg. Undersökningen genomfördes som en seminariegrävning i kursen Gästrikland mellan arkeologi och historia vid Högskolan i Gävle. Nio studenter deltog i arbetet vilket skedde den 20–23 september 2012.

Lämningen framkom vid en exploateringsundersökning år 2011 då fyra stenskodda stolphål framkom i utkanten av exploateringsområdet. Dessa bedömdes vara två bockpar i en större treskeppig byggnad. En ^{14}C -datering indikerade att den uppförts under folkvandringstid. Då järnåldershus i mycket liten utsträckning tidigare undersökts i Gästrikland, och då denna tillsammans med tidigare undersökningar i området ger potential att inom ett begränsat

område studera byggnader och bebyggelseutveckling under en mycket lång tidsperiod, bedömdes det vara angeläget att kunna undersöka huset i sin helhet.

Efter att matjorden avbanats framträdde knappt 50 anläggningar inom den ungefär 300 kvadratmeter stora schaktade ytan. De utgjordes av stolphål, gropar, mörkfärgningar, rännor och störhål. Alla anläggningar undersöktes i sektion. Flertalet av anläggningarna kunde kopplas samman med den byggnad som stått på platsen.

Det folkvandringstida huset i Kungsbäck har varit omkring 18 meter långt, 7 meter brett och har haft fyra takbärande stolppar. I kanten har varit en grävd dräneringsränna i vilken mindre störrar suttit, vilka burit upp väggbeklädnaden. Ingen hård påträffades och det går inte säkert att avgöra om detta har varit en ekonomibyggnad eller ett flerfunktionshus där en sektion varit boningsdel. Bland jämförbara hus i Uppland förekommer båda varianter.

I nordvästra delen var en utbyggnad som också den delvis omgavs av en ränna.

Fyndmaterialet var sparsamt och utgjordes av slagg, lerklining och några starkt korroderade järnföremål, däribland ett knivblad.

Tre ¹⁴C-dateringar från ränna och stolphål ger en samstämmig datering till tiden kring 450–500 e.Kr.

Efter undersökningen har schaktet återfyllts med matjord.

ADMINISTRATIVA UPPGIFTER

Länsstyrelsens beslut: 431-6317-12

Länsmuseets diarienummer: 168/320

Lägesangivelse: Ekonomiska kartan blad 13 H 5 d Valbo

Fastighet: Kungsbäck 2:10

Koordinater: N 6727150 E613780 (Sweref 99 TM)

Schaktad yta: 294 kvadratmeter

Fältarbetstid: 64 arkeologtimmar samt 192 timmar

Fältarbetsperiod: 20–23 september 2012

Antikvarisk personal: Katarina Eriksson, Bo Ulfhielm

Deltagare: Lars Schedin, Kjell Nordqvist, Åke Hovenstam, Lena Eriksson, Ulla Johansson, Bo Jonare, Agneta Lård, Annelie Vig

Dokumentationsmaterial: Fotografier, planritningar och övrigt anteckningar förvaras på Länsmuseet Gävleborg.

Fynd: Fynd enligt lista i bilaga 2 förvaras på Länsmuseet Gävleborg

REFERENSER

Baudou, E. 1966. Gävletrakten under vikingatiden. Undersökningar på gravfältet i Järvsta. *Från Gästrikland 1965*. Gävle.

Bellander, E. 1944. Gästriklands järnåldersbebyggelse. II Bebyggelsehistoria. *Från Gästrikland 1944*. Gävle.

Broberg, A. 1995. Gästrikland och Svearikets vagga. *Läddikan nr 1:1995*. Aktuellt från Länsmuseet Gävleborg och Gästrike Hälsinge hembygdsförbund.

Broberg, A. 1996. *En medeltida prästgård vid Vall*, Arkologisk förundersökning och undersökning. UV Stockholm rapport 1996:103 Stockholm.

- Eriksson, K., Persson, M., Ulfhielm, B. 2008. *Arkeologisk forskningshistorik över Gävleborgs län*. Rapport 2008:05. Länsmuseum Gävleborg.
- Eriksson, K., Larsson, A. 2012. Tors-namn och järn i Gästrikland. I: *Peder Mellander och museet* (Lindgren, A., red.). Länsmuseum Gävleborg.
- Göthberg, H. 2000. *Bebyggelse i förändring. Uppland från slutet av yngre bronsålder till vikingatid*. OPIA 25. Uppsala
- Häringe Frisberg, K och Seiler, A. 2006. *Vallby södra. En boplats från järnålder samt ett gravfält från yngre bronsålder-äldsta järnålder i Tämnaån dalgång*. UV Gal rapport 2005:9. Riksantikvarieämbetet.
- Karlsson, A-M och Kilström, B. 1990. *Gästriklands kyrkor, medeltid möter nutid*. Från Gästrikland 1988. Gävle.
- Forenius, S, Willim, Andersson, D och Gradin, L. 2007. Romartida blästbruk och sentida bebyggelse i Valbo. RAÄ 412 och 413, Valbo socken, Gästrikland. *Geoarkeologiskt laboratorium Analysrapport 11-2007*. Uppsala.
- Liedgren, L, 1992. *Hus och gård i Hälsingland*, Studia archaeologica universitatis umensis 2. Umeå.
- Tillberg, K, 1939. *Vad flygkameran avslöjat. Från Gästrikland 1939*. Gävle.
- Ulfhielm, B. 2012. Järnålder i Kungsback. Länsmuseum Gävleborg, Rapport 2012:14. Gävle.
- Wikborg, J och Onsten Molander, A. 2007. Aspekter på tid. *Hus och bebyggelse i Uppland, delar av förhistoriska sammanhang*. Arkeologi E4 Uppland- studier volym 3. Uppsala.

Övriga källor

Lantmäteristyrelsens arkiv: akt V 54-50:5

Länsmuseum Gävleborg arkiv: Björk, M. Brevsvar 2009-08-01

BILAGA 1. ANLÄGGNINGSLISTA

Nr	Typ	Mått i meter	Djup i meter	Kommentar
10014	UTGÅR			Dubbelreg
10030	Färgning	0,8 x 0,6	0,04	
10037	Stolphål	0,37 m diam	0,28	
10043	Stolphål	0,35 m i diam	0,07	
10049	Stolphål	0,62 m diam	0,22	
10056	Stolphål?	0,43 diam	0,32	
10062	Stolphål	0,49 x 0,46	0,27	
10069	Stolphål	0,27 m diam		
10075	Grop	0,77 x 0,47	0,25	
10087	Stolphål	0,27 m diam		
10093	Stolphål	0,33 m diam		
10100	Grop	0,77 x 0,62	0,18	
10113	Stolphål	1,2 x 1,05	0,52	Takbärande
10132	Färgning	0,32 m diam	0,04	Sot
10139	Stolphål	1,05 m diam	0,43	Takbärande
10177	Stolphål	1,2 x 1,07	0,50	Takbärande
10191	Störhål	0,21 m diam	0,12	
10199	Färgning	0,42x0,36	0,05	
10229	Ränna	8,8 x 0,3-0,5		V delen
10274	Ränna	0,80 x 0,22-0,30		Del av ränna, böjen
10287	Ränna	0,3 x 0,212	0,04	Del av ränna
10294	Ränna	0,9 x 0,26		Del av
10307	Ränna	0,39 x 0,29	0,04	Del av ränna
10315	Ränna	2,3 x 0,28-0,4		Del av
10338	Stolphål	0,32	0,16	
10345	Störhål	0,25 m diam	0,04	Del av konstruktion?
10352	Störhål	0,18 m diam	0,10	Del av konstruktion?
10357	Störhål	0,17 m diam	0,07	Del av konstruktion?
10362	Störhål?	0,26 m diam	0,04	Del av konstruktion?
10369	UTGÅR			
10386	Färgning	0,47 x 0,26	0,05	
10392	Störhål	0,32 m diam	0,08	
10397	Grop	1,4 x 1,1	0,58	I gavel
10407	Störhål	0,23 m diam	0,11	
10412	Stolphål	0,4 x 0,32	0,18	
10418	Ränna	13 x 0,38-0,65		Östra delen
10549	UTGÅR			UTGÅR
10562	Störhål		Felmärkt?	I kanten av ränna

10567	Störhål	0,2 m diam	0,08	
10576	Störhål	0,28 x 0,22	0,06	I kant av ränna
10582	UTGÅR			
10591	UTGÅR			UTGÅR
10611	UTGÅR			
10635	Färgning	0,6 x 0,27	0,05	
10703	Stolphål	0,85 x 0,78	0,38	Takbärande
10722	Störhål	0,09		
10723	Störhål	0,1		
10725	Störhål	0,14		
10724	Störhål	0,09		
10726	UTGÅR			
10734	Färgning	0,42 m diam	0,05	
10787	Störhål	0,1 m diam	0,04	I ränna
10841	Störhål	0,1 m diam	0,06	I ränna
10842	Störhål	0,1 m diam	0,04	I ränna

BILAGA 2. FYNDLISTA

Nr	Antal	Anläggning	Typ	Material	Vikt i g
1	1	10274	Lerklining	Lera	9
2	1	10229	Slagg	Slagg	18
3	1	10043	Slagg	Slagg	94
4	1	10229	Lerklining	Lera	4
5	1	10229	Ugnsvägg	Lera m slagg	5
6	2	10229	Slagg	Slagg	220
7	1	10024	Slagg	Slagg	7
8	2	10056	Lerklining	Lera	7
9	1	10070	Slagg	Slagg	6
10	1	10049	Lerklining	Lera	12
11	4	10075	Lerklining	Lera	6
12	1	10418	Slagg	Slagg	5
13	1	10113	Järnspik?	Järn	6
14	1	10113	Järnspik?	Järn	4
15	2	10113	Slagg	Slagg	12
16	2	10113	Tegel?	Lera	7
17	1	10023	Keramik	Lera	4
18	1	10023	Nit	Järn	7
19	1	10023	Masugnsslagg	Slagg	4
20	2	10397	Lerklining?	Lera	6
21	6	10397	Slagg	Slagg	90
22	14	10139	Slagg	Slagg	232
23	4	10139	Slagg	Slagg	138
24	13	10139	Lerklining	Lera	56
25	1	10703	Slagg	Slagg	15
26	1	Rensfynd	Slagg	Slagg	370
27	1	Rensfynd	Kniv	Järn	10
28	2	Rensfynd	Järnbult	Järn	61
29	1	Rensfynd	Slagg	Slagg	21
30	2	Rensfynd	Slagg	Slagg	105

BILAGA 3. FYNDFOTOGRAFIER

*Fynd nr 27 knivblad.
Skala 1:1. Foto: Tomas Jakobsson.*

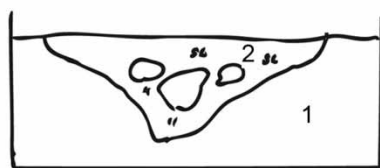

*Fynd nr 1 till vänster, samt Fynd nr 24, ovan och till höger. Lerklining.
Skala 1:1. Foto: Tomas Jakobsson.*

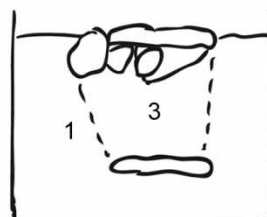

*Fynd 3 till vänster samt 29 till höger. Slagg ur stolphål.
Skala 1:1. Foto: Tomas Jakobsson.*

BILAGA 4. SEKTIONS-RITNINGAR TAKBÄRANDE STOLPAR

10703

10113

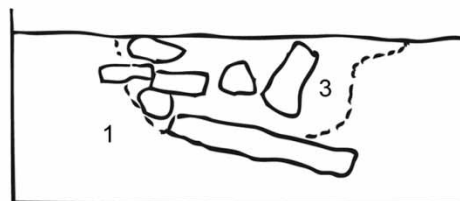
10159

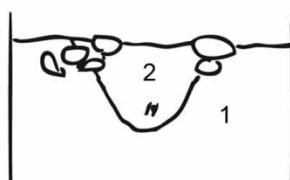
10139

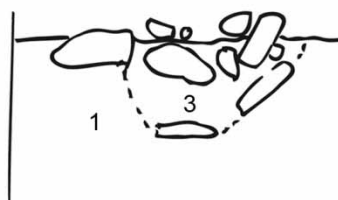
1101

1091

1064

1077

Sektionsritningar över de takbärande stolphålen i huset uppställda i ordning med det nordvästligaste hålet längst upp till vänster och det sydöstligaste längst ned till höger. Skala 1:20.

1 = Opåverkad ljusgul sand.

2 = Mörkbrun jordblandad sand med kolinslag.

3. = Ljus, diffus fyllning. Streckad linje markerar stolphålets nedgrävning i de fall inte fyllningen avviker omgivande mark.

LÄNSMUSEET GÄVLEBORG, BOX 746, 801 28 GÄVLE. TEL 026-65 56 00. WWW.LANSMUSEETGAVLEBORG.SE
BESÖKSADRESS: SÖDRA STRANDGATAN 20, GÄVLE. FAKTARUM: STYRMANSGATAN 4, GÄVLE.